

BABÜR'ÜN KÂBİL'DEKİ KAYIP 'ÜSTÜ AÇIK TÜRBESİ' İLE İLGİLİ BİR NOT**

Salome Zajadacz-Hastenrath

Çev. Seyfullah PALALI***

Özet

Bu makalede, 1842'de Kâbil'i vuran depremde büyük bir olasılıkla tamamen yıkılan Babür Şah Türbesi'nin strüktürel özellikleri ile muhtemel süsleme özellikleri; depremden önce yapının resmini çizen tek tanık Charles Masson'un çiziminden ve bu türbeyi model alan Makli Tepe'deki bazı türbelerin karakteristik özelliklerinden hareketle belirlenmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan, Babür'ün Agra'daki defninden Kâbil'deki defnine uzanan tarihsel süreç de aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babürlü mimarîsi, Babür'ün türbesi, Üstü açık türbe.

A Note on Babur's Lost Funerary Enclosure at Kabul

Abstract

In this article, the structural and possible ornamental features of Babur Shah's tomb, probably it had been completely demolished by the earthquake hit Kabul in 1842, are tried to define according to the sketch of Charles Masson, he is only witness who drew its image before the earthquake, and to the characteristic attributes of some tombs followed Babur's tomb, in Makli Hill. On the other hand, the historical process that extends from Babur's burial at Agra to his burial at Kabul is tried to illuminate.

Key Words: Baburids architecture, Babur's tomb, Funerary enclosure.

* Bu makalede geçen "*funerary enclosure*" tamlamasını, mezar çiti/mezar ihatası olarak dilimize çevirmek mümkündür. Ancak burada işaret edilen yapı, basit bir ihata olmaktan öte, üzerinde herhangi bir örtü unsuru bulunmaksızın, kapısı, mihrabı, pencereleri ve tezyinatıyla ayrı bir türbe tipi arz eder. Bu nedenle onu, "*üstü açık türbe*" şeklinde isimlendirmeyi tercih ettik. Nitekim literatürümüzde, üstünde örtü ögesi bulunan, fakat yanları açık baldaken tarzı türbelere de "*açık türbe*" denilmektedir. (Çeviren)

** Bu çalışma, Salome Zajadacz-Hastenrath'in "A Note on Babur's Lost Funerary Enclosure at Kabul" (Muqarnas, Ed. G.Necipoğlu, Leiden 1997, vol. 14, pp. 135-142) adlı makalesinin tercümesidir.

*** Ar. Gör., DEÜ. İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı.

Her ne kadar üzeri kapalı mezar anıtı formu, İslam mimarisinin önemli bir bölümünü teşkil etse de, açık bir alana defnedilmenin daha makbul olduğu yolunda İslâm'da bir gelenek mevcuttur. Şüphesiz, herkesin yaptırabildiği anlamına gelmemekle birlikte, Sind'in ve Belûcistan'ın kırsal kesimlerinde bile, ilk yapıdan kalma duvarlarıyla ihata olunan ve mevcudiyetini muhafaza eden, içlerine bir takım döşeme taşlarının, hattâ dikenli dalların yığıldığı pek çok mezar yapısına rastlamak mümkündür. Pek tabii ki bu üstü açık mezar yapıları, tuğla yada kesme taştan yapılmış, bir kapı ve mihrab ile teçhiz edilmiş de olabilir.

Babürlü İmparatorluğu'nun kurucusu Babür, Kâbil yakınlarındaki Babür Bahçesi'nde, etrafı bir ihata yapısıyla çevrilmiş, açık havadaki bir kabre defnedilmişti. Bununla birlikte, büyük bir hükümdar için bu tarz bir defin, oldukça sıra dışıydı. Ancak, geleneğe uygun olarak bu usulde gömülmek Babür'ün özel bir arzusu idi.¹ Ayrıca, açık havayı ve Kâbil'in bahçelerini çok sevmesi nedeniyle böyle bir defin, şüphesiz onun kişiliğiyle de örtüşmekteydi.² Babür'ün Kâbil'deki defni, politik ve pratik nedenlerden ötürü büyük bir mezar anıtı inşasının imkânsız olduğu, fevkalâde zor bir dönemde³ gerçekleşmişti.

Babür'ün defni ile ilgili bu açıklamalardan ayrı olarak, Babür'ün kabri ve üstü açık türbesini, İslam Sanatı tarihi bakımından hâlâ araştırmak zorundayız. Sözümlü ettiğimiz üstü açık türbenin günümüze ulaşmaması nedeniyle, Charles Masson tarafından 1832'de çizilen ve onun seyahatleri ile ilgili olarak 1842'de yayımlanan bir kitaptaki küçük bir sayfa (6.5x8cm) üzerinde yer alan taslak çizime, araştırmamızı gerçekleştirebilmek için

* Makalede geçen "Mughal" kelimesinin Türkçe karşılığı olarak 'Moğol' yerine, daha yaygın ve doğru kullanım olan 'Babürlü' kelimesi tercih edilmiştir. Babürlü yada Gurkanlı Devleti'ne "Mughal" adı verilmesiyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Y.H. Bayur, Hindistan Tarihi, c. II, s. 1-6, Ankara 1987; Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, Baburnâme, Çev. R.R. Arat, s. 14-20, İst. 2006. (Çeviren)

¹ Bkz. Zahir al Din Babur Padshah, *Babur Namah*. Çev. Annette Beveridge (Londra, 1921: tekrar bas. Lahor 1987) s. 709'daki çevirenin notu ve Ekler, s. IXXX; Alexander Burnes, *Travels into Bukhara*, cilt 1 (Londra, 1834), s. 141; MJ. Darmesteter, "Inscriptions de Caboul. Epitaphe de l'Empereur Baber et d'autres princes mogols," *Journal Asiatique* 8, II (1888): 491-92; H.H. Hayden, "Notes on Some Monuments in Afghanistan," *Memoirs of the Asiatic Society of Bengal*, 2 (1907-10): 345 (Ferîste'ye müracaat eder).

² Bkz. Maria Teresa Shephard-Parpagliolo. *Kabul: The Bagh-e Babur: A Project and Research into the Possibilities of a Complete Reconstruction* (Roma, 1972), s. 9.

³ Bkz. Michael Brand, "Orthodoxy, Innovation, and Revival: Considerations of the Past in Imperial Mughal Tomb Architecture," *Muqarnas* 10 (1993): 325.

güvenmek zorundayız (Res. 1).⁴ Bu taslak çizimde yapının bir cephesi; kemerleri bitkisel motiflerle taçlandırılmış, kemer köşeliklerine rozetler yerleştirilmiş ve bir kaide üzerinde yükselen kemerli açıklıkları da ajurla doldurulmuş müşebbek bir cephe olarak tasvir edilir. Bu kemerli açıklıklar, yatay ve dikey olarak uzanan dekoratif şeritlerle çerçevelenmiştir. Şebekeli duvarın ortasında, ondan biraz yüksekçe bir giriş yer alır. Giriş, iki kanatlı bir kapı ile örtülüdür ki kanatlardan biri, dış cephede görülenlere benzer bir tezyinatı içeride de görmeye imkân tanıyacak şekilde kırılmıştır. Burada, girişin üstündeki çerçevenin içinde bir kitabe görünmektedir. Ayrıca sağ taraftaki dekoratif bir korkuluğun bazı kalıntılarını bu duvarın en üstünde görmek mümkündür. Açıkça korunma fukarası olmakla birlikte bu yapı, zengin ajur işçiliği ve rölyef dekorasyonlu yüksek duvarlarıyla taş oymalarındaki zarif işçiliği ifşa etmektedir. Bahsedilen bu mezar yapısı aslında uzun bir süredir mevcut değildir. Bu bakımdan bizim ne onun içine girebilme ne de etrafında yürüyebilme imkânımız var. O halde, biz bu taslak çizimden nasıl daha fazla veri elde edebiliriz? Bizim bildiğimiz herhangi bir modelden yada düzenden hareketle, Babür'ün üstü açık türbesinin tasarımını ortaya koymak mümkün mü? Söz konusu yapının, İslâm mimarîsinin diğer yapıları üzerinde herhangi bir etkisi olmuş mudur? Eğer böyleyse bu hangi yolla gerçekleşmiştir?

Öncelikle bilinen gerçekleri çözümlenmeye çalışmalıyız. Babür, Afganistan'ın güney-batısında, Şir Dervâze dağının eteğindeki, Bağ-ı Babür olarak adlandırılan bahçenin ondördüncü terasına defnedilmişti⁵. Charles Masson'un 1832'deki ziyareti esnasında, Babür'ün kabrini hâli hazırda çevrelemekte olan bu üstü açık mezar yapısı, artık uzun bir süredir mevcut olmamakla birlikte onun bazı kalıntıları, 1972 yılında bu bahçede ve Kâbil Müzesi'nde görülmüştü.⁶

Kaynaklara göre Babür 1530'da öldü ve ilk olarak Agra'da defnedildi.⁷ Nitekim onun cesedi 1539'da burada bulunuyordu.⁸ Fakat bundan kısa bir süre sonra cesedinin kalan kısımları, 1544 civarında defnedildiği Kâbil'e

⁴ Charles Masson, *Narrative of Various Journeys in Balochistan, Afghanistan, and the Panjab*, 3 cilt, (Londra, 1842), cilt 2, s. 238'deki Res.; Kâbil ziyaretinin yılı s. 244'de zikredilir.

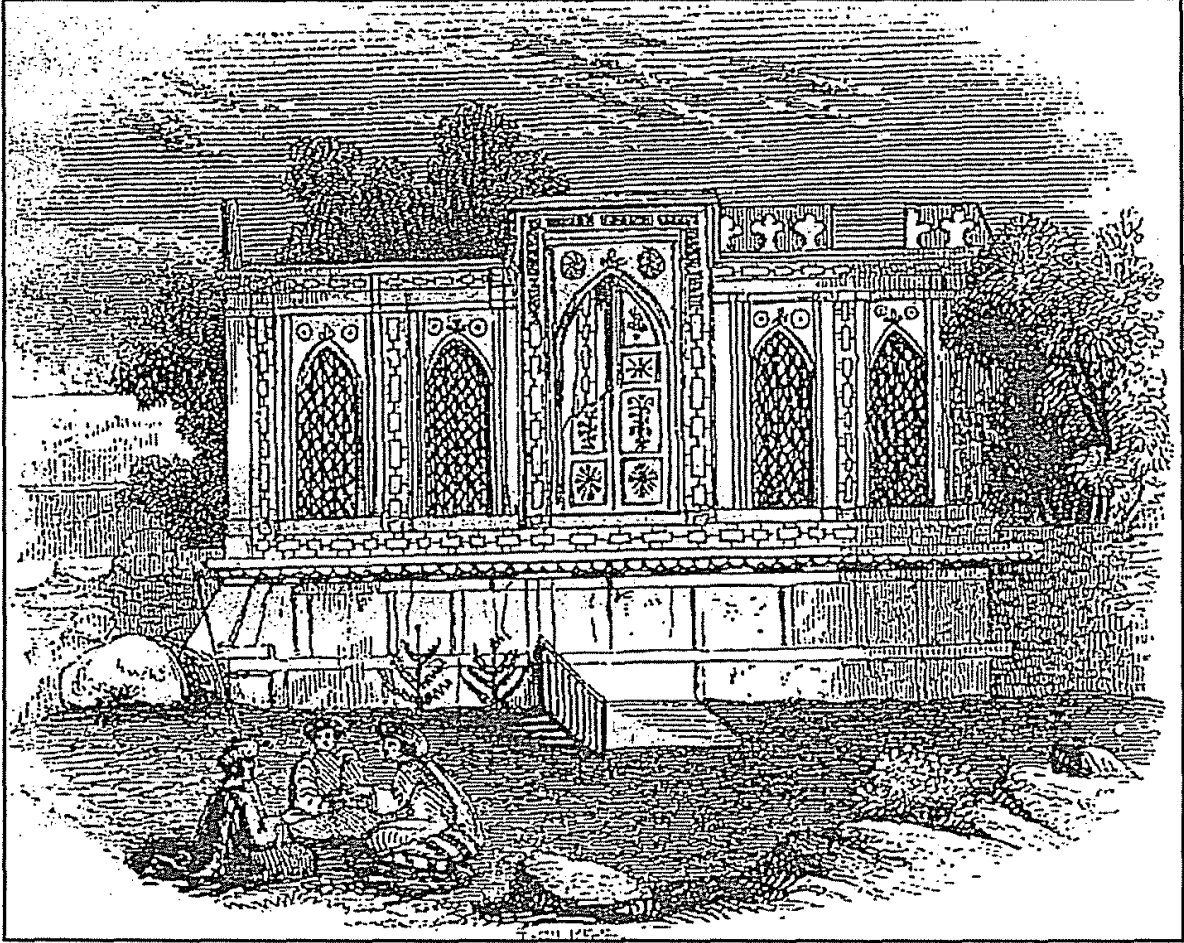
⁵ Bkz. Shephard-Parpagliolo, *Kabul*, Res. 1, (havadan alınmış fotoğraf); s. 22-23'deki 7-9 no'lu planlar; Res. 26-28 (kabrilerin fotoğrafları); Res. 32-33 (yukarıdaki teraslar).

⁶ A.g.e., s. 24-25; Shephard-Parpagliolo diğer bazı yerlerdeki bir rekonstrüksiyonu savunmuştur.

⁷ Gulbadan Begum, *The History of Humayun (Humayun Namah)*, çev. Annette Beveridge (Londra, 1901; tekrar basım Lahor, 1987), s. 110-11.

⁸ A.g.e., s. 138; *Babur nama*, çev. Annette Beveridge, s. 709 (Çevirenin notu).

nakledilmiş olmalıdır.⁹ İmparator Cihangir, 1607'de Kâbil'e uğramıştı.¹⁰ O burada, her ikisi de Babür'ün yanına defnedilmiş olan, Babür'ün oğlu Mirza Hindal ve torunu Muhammed Hâkim'in kabirlerine olduğu gibi, Babür'ün kabrine de bir takım kitabelerin konmasını emretmişti.¹¹ Bu yolculukta Cihangir'e, babası Mirza Hindal'ı ziyaret etmek isteyen, halası Rukiye Sultan Begüm eşlik etmişti.¹² Rukiye Sultan Begüm, 1626 yılında buraya tekrar geldiğinde vefat etmiş,¹³ Babür Bahçesi'nin onbeşinci terasına defnedilmiş ve Cihangir

⁹ *The Tezkereh al-Vakiat, or Private Memoirs of the Moghul Emperor Humayun, written by jouher, çev. Charles Stewart (Londra, 1832), s. 83.*

¹⁰ *The Tuzuk-e Jahangiri or Memoirs of Jahangir, from the First to the Twelfth Year of His Reign, çev. Alexander Rogers and Henry Beveridge, cilt 1 (Londra, 1909), s. 110.*

¹¹ Darmesteter'de yer alan kitabeler için bkz., "Inscriptions de Caboul," s. 491-503, ve L. Bogdanov, "The Tomb of Emperor Babur near Kabul," *Epigraphia Indo-Moslemica* (Kalküta, 1923-24), s. 1-12. Darmesteter bu kitabeleri, İngilizlerin 1879'daki Kâbil işgali esnasında, bir İngiliz alayı *kâtibinin*, bunları kaydettiği bir belgeden çevirmişti. Bogdanov bu bölgeyi bizzat ziyaret etmiş ve değerli topografik bilgiler ve ayrıca kabirlerin resimlerini sunabilme imkânını elde etmişti.

¹² *The Tuzuk-e Jahangiri, çev. Rogers and Beveridge, s. 110.*

¹³ *Humayun Namah, çev. Beveridge, s. 274.* Bu hanımın mezarı üzerindeki kitabeleri için bkz., Darmesteter, "Inscriptions de Caboul," s. 496-97; Bogdanov, "Tomb of Emperor Babur," Ancak bu kadının mezarından bahsetmez.

Res.1. Charles Masson. İmparator Babür'ün türbesinin (büyültülmüş) çizimi. (Charles Masson, *Narrative of Various Journeys* [London, 1842], 2: 328, adlı eserden fotoğraf çekmek suretiyle alınmıştır.)

de burada yüksekçe bir kaide (*chabutra*) inşa ettirmişti.¹⁴ Tahta çıkışından sonra Kâbil'i ilk defa 1639'da¹⁵ ziyaret eden Şah Cihan, kendisini yetiştiren¹⁶ büyük halası Rukiye Sultan Begüm'ün kabrini mermer bir kafesle ihata ettirdi. O aynı zamanda, bahçenin onüçüncü terasında, Babür'ün mezarının önünde bir cami inşa edilmesini de emretmişti. Nitekim bu yapı, Şah Cihan'ın Kâbil'i ikinci kez ziyaret ettiği 1646 yılında tamamlanmıştır.¹⁷ Kaynaklarda, Şah Cihan'ın saltanatı döneminde bizzat Babür'ün mezarı ile ilgili yapılmış herhangi bir düzenleme olduğuna dair bir işaret yoktur.

Masson 1832'de, Babür'ün türbesini şöyle kaleme almıştı:

*Bu büyük hükümdarın kabri, hanedanı sembolize eden, benzer karakterdeki pek çok şahideyle bir arada yer alır ve bunlar, büyük bir merak ve hassasiyetle oyulan beyaz mermerden bir ihâta yapısıyla çevrelenir. İlkbaharın başında o muhteşem kırmızı çiçeklerini açan birkaç Erguvan ağacı, âdeta çevresine aldırmadan serpilmektedir. Şu gerçek dile getirilmeli ki bu kötü günlerde türbeler, en az ilgi gören yerler olmaktadır. Kimse onları korumuyor, dolayısıyla ihâta duvarlarında kullanılan taşlar da bu başıboşluktan zarar görmüştür.*¹⁸

Söz konusu ihata yapısıyla ilgili bu metinden ve eklenen taslak çizimden (Res.1) öğrendiğimiz tek şey, vaktiyle bu yapının Babür'ün kabrini

¹⁴ Abd al-Hamid Lahawri, *Badshah Namah*, ed. M. Kabir al-Din Ahmad ve M. Abd al-Rahim, cilt 2 (Kalküta, 1867), s. 588-89; *Babur Namah (İngilizce çevirisi)*, çev. Beveridge, Ekler, s. IXXX (yazar olarak yanlışlıkla Muhammed Emin Kazvinî verilmiştir). Bir kabre platform vazifesi gören *chabutra* için bkz., Wayne E. Begley ve Z. A. Desai, *Taj Mahal: The Illumined Tomb: An Anthology of 17th-Century Mughal and European Sources* (Cambridge, Mass., 1989), s. 67.

¹⁵ Şah Cihan'ın Kâbil'e ziyaretleri ile ilgili olarak (her ne kadar Babür Bahçesi'nde yapılan çalışmalarla ilgili olmasada) bkz., *The Shah Jahan Namah of Inayat Khan: An Abridged History of the Mughal Emperor Shah Jahan, Compiled by His Royal Librarian*, çev. A.R Fuller, ed., W.E. Begley ve Z.A. Desai (Delhi, Oxford, New York, 1990), s. 254, 256-58 (13. saltanat yılı, yani, 1639); s. 340, 363 (19. saltanat yılı, yani, 1646); 1649 ve 1652 yıllarındaki diğer ziyaretleri için bkz., s. 423-33 ve 466-73.

¹⁶ *Humayun Namah*, çev. Beveridge, s. 274.

¹⁷ Lahawri, *Badshah Namah*, s. 589, ve *Babur Namah*, çev. Beveridge, s. IXXX'da, bu caminin 19. saltanat yılında, yani 1646'da bitirildiği zikredilir.

¹⁸ Masson, *Narrative of Various Journeys*, 2: 239.

çevrelemekte olduğudur. 1842 yılında büyük bir deprem Kâbil'i vurmuş ve Babür Bahçesi'nde hayli büyük bir zarara neden olmuştu.¹⁹

Bogdanov 1922-23'te, Mirza Hindal ve Muhammed Hâkim'in mezarlarının (ve bir çocuk mezarının), Babür'ün mezarının doğu tarafında yer aldığını ve bu üç yetişkinin kabrinin başuçlarında, Cihangir tarafından yaptırıldığını yazan şahidelerin olduğunu tespit etmişti.²⁰ Bununla birlikte Bogdanov, Masson'un tarif ettiği ihata yapısından bahsetmez. Dolayısıyla şu açıkça ortadadır ki, bu yapı uzun bir süredir mevcut değildi; muhtemelen de depremde tahrip olmuştu.

Şah Cihan'ın, Babür'ün değil de Rukiye Sultan Begüm'ün mezarının etrafını çeviren bir kafes inşa ettirdiği gerçeğinden yola çıkarak, Şah Cihan'ın ziyareti esnasında Babür'ün mezarının bir kafesle yada bir ihata duvarıyla çevrili olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu üstü açık türbenin, Babür'ün Kâbil'deki defni esnasında inşa edilmiş olduğunu varsaymak makul görünmektedir.²¹

Babür'ün cesedinin Kâbil'e nakli, 1539–1544 arasında gerçekleşmiş olmalıdır. Bu yıllar, Babür'ün oğlu ve halefi Humayun için kritik bir dönemdi. Çavsa ve Kanevç'deki savaşlarda iki ciddi mağlubiyetten sonra Agra'yı Şir Şah'a bırakmak, ordusu, maiyeti ve ailesi ile birlikte Lahor'a çekilmek zorunda kalmıştı.²² Fakat kısa bir süre sonra Lahor'u da teslim etmek ve bütünüyle Hindistan'dan ayrılmak mecburiyetinde kaldı.²³ Kâbil yolu üzerinde, Çanab nehrinin kıyısında, büyük kervan bölünmüş ve Hümayun kendisine tâbi olanlarla birlikte Sind'e yönelmişti. Ancak Sind'in Argunlu hükümdarı Şah Hasan, onunla işbirliği yapma hususunda isteksiz davranmış, Hümayun da, Sind'in çeşitli bölgerinde (Ömerkut'ta oğlu Ekber doğmuştu.) zor bir dönem geçirdikten sonra, 1543'te Kandeher'a yönelmişti.²⁴ Nitekim 1555'e kadar da, Delhi'yi tekrar ele geçiremedi.²⁵ İşte

¹⁹ Bkz. Shephard-Parpagliolo, *Kabul*, s. 11.

²⁰ Bogdanov, "The Tomb of Emperor Babur," s. 6-8. Bu kitabeler, şahidenin kuzey yüzlerine hakkedilmişti (bu yüzeyler kabrin dışına bakmaktaydı). Nitekim bunlar Cihangir'den bir hayır sever olarak bahseder. Sadece Babür'ün kabrinde, lahde doğru bakan yüzeyde de bir kitabe yer alır. Bu kitabe, "Babür Padişah'ın mekâmı daima cennet olsun" sözcükleri ile onun vefat zamanını bildiren ebcedli bir tarih ihtiva etmektedir. Ancak diğer kabirlerde bu yüz boş bırakılmıştı.

²¹ Shephard-Parpagliolo, *Kabul*, s. 10; Michael Brand, "Orthodoxy, Innovation, and Revival," s. 332'de, bu üstü açık mezar yapısının Şah Cihan'ın saltanatı esnasında inşa edildiği ileri sürülür.

²² *Humayun Namah*, çev. Beveridge, Giriş bölümü s. 29.

²³ A.g.e., s. 33-34.

²⁴ Mahmudul Hasan Siddiqui, *History of the Arghuns and Tarkhans of Sind (1507-1593) (Mir Ma'sum, Tarikh-i Sind)* (Haydarâbad, 1972), s. 79-104.

²⁵ *Humayun Namah*, çev. Beveridge, Giriş bölümü s. 52.

bu arka plan nedeniyle, Babür'ün cesedinin Kâbil'e naklinin, Hümayun'un Agra'dan çekiliş hazırlıkları esnasında organize edilmiş olduğunu kabul etmek için pek çok sebep mevcuttur.

Babür Kâbil'de, açık bir mekâna; üst örtüsü olmaksızın bir ihâta yapısıyla etrafı çevrilen kabrine defnedilmişti.²⁶ Bununla birlikte ne yazık ki biz, Babür'ün üstü açık mermer türbesinin kaynağı olabilecek hiçbir model bilmiyoruz. Fakat diğer taraftan, Babür'ün 16. yüzyıldaki bu türbesinden önceki döneme ait, günümüze ulaşabilmiş sadece birkaç üstü açık mezar yapısı biliyoruz. Ne Esvân, Sind yada Doğu Belûcistan'daki²⁷ halen mevcut, yüksek ve sağır taş duvarlara (ki bazılarının pencere benzeri açıklıkları vardır) sahip, basit bir kafes tarzından²⁸ tamamen farklı bir usulle tuğladan yapılmış bazı üstü açık türbeler, ne de Semerkand'daki Gur-i Emir'de Timur'un mezarını çevreleyen alçak parmaklıklı beyaz mermer kafes²⁹ onun prototipi olarak gösterilebilir. Bazı minyatürlerde tasvir edilen ihâta yapıları³⁰ ise tasarım bakımından farklıdır.

Mamafih biz Babür'ün, her halükârda onun büyüklüğüne ve asâletine yakışır bir tarzda defnedilmiş olacağını şüpheden vareste kabul ediyoruz. Böyle bir eseri ortaya koyabilmek için kesinlikle en uygun karar, tasarımda sanatsal imkânların geniş bir açılımını sunan değerli bir malzemeyi –mermeri– tercih etmek olacaktı. Hümayun'un sarayının Agra'dan Lahor'a malum genel naklinde, Babür'ün cesedi Kâbil'e taşınırken, Hind kafes oyma tekniğinde (*jali-work*) maharetli ustaları oraya götürmek herhalde pek zor olmazdı. Etrafı çevrili bir mekâna defin mutad olmakla birlikte, Babür'ün mezarının etrafındaki ajurlu yüksek mermer yapı, açıkça bir yenilik ve tasarımda yeni standartlar oluşturmak anlamına geliyordu.

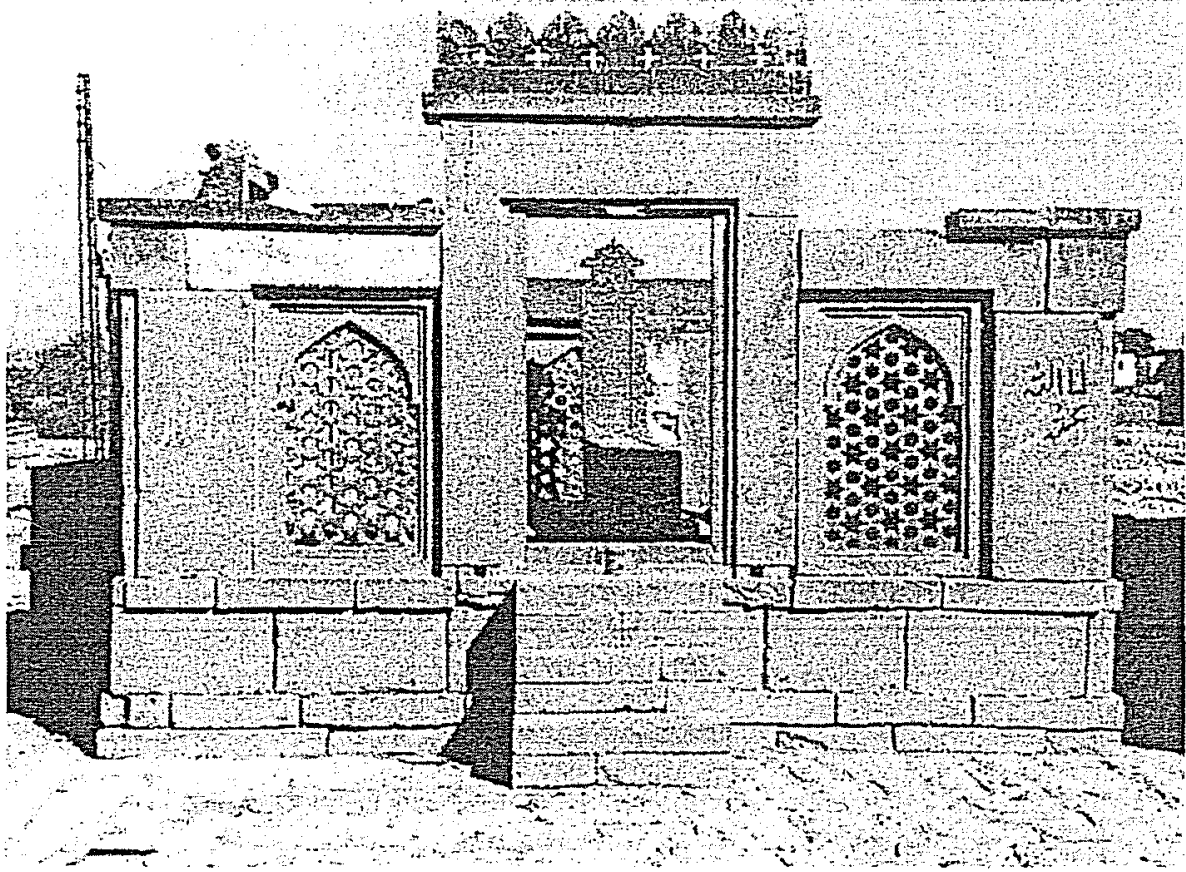
²⁶ Bu tip definle ilgili bilgiler için bkz., Lisa Golombek, *The Timurid Shrine of Gazur Gah* (Toronto, 1969), s. 100-109.

²⁷ Bkz. Ugo Monneret de Villard, *La Necropoli Musulmana di Aswan* (Kahire, 1930), s. 1-4, 19-21, res. 25-31; Salome Zajadacz-Hastenrath, "Funerary Enclosures in Sind," *Islamic Art* 4 (1990-91), res. 1-2, s. 266; ve adı geçen kişi, "Die frühesten Grabumfriedungen in Sind: Ursprung und Überlieferung," *Central Asiatic Journal*, 36, 3-4 (1992): 282-95.

²⁸ Resimler için bkz., A.g.e., res. 159 (Khvaf); Bernard O'Kane, *Timurid Architecture in Khurasan* (Costa Mesa, California, 1987), resimler 34,1 (Dih-i Manar) ve 49,1 (Ziyaretgah).

²⁹ Resimler için bkz. Julius Smolik, *Die Timuridischen Baudenkmäler aus der Zeit Tamerlans* (Viyan, 1929), s. 35, res. 61-63.

³⁰ Bkz. Golombek, *Timurid Shrine of Gazur Gah*, res. 160, ve s. 122, n. 31.

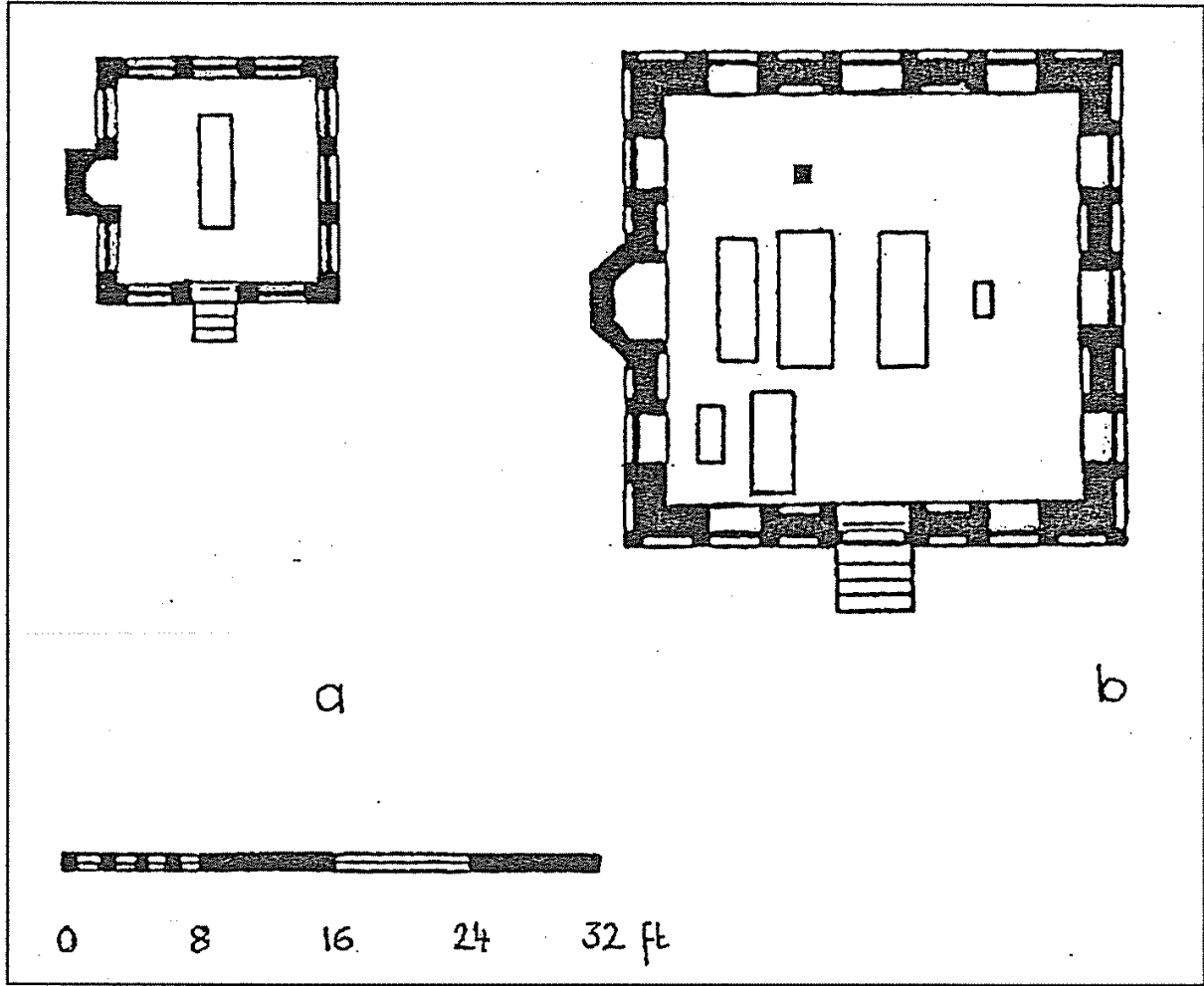

Res. 2. Makli Tepe'deki Emir Sultan Muhammed Türbesi.

Sind'de, Thatta yakınındaki Makli Tepe üzerinde, Babür'ün mermerden yapılmış türbesinin oldukça yakın benzerleri olan bazı üstü açık türbeler bulunmaktadır. Ancak bunlar mermerden değil, kumtaşından inşa edilmişlerdir. Bunlardan biri, 1556'da ölen Emir Sultan Muhammed'in kabrini (Res. 2 ve 3a) barındırır. Dönemin idarecileri olan Tarhan hanedanının bazı mensupları da bu türbenin yakınında medfundurlar. Makli Tepe'nin ileri kuzey noktasında, –bezemesi biraz daha basit olup herhangi bir isim yada tarih ihtiva etmeyen– benzer bir üstü açık türbe daha bulunmaktadır.³¹ Sind'deki, sağır duvarlara sahip erken tarihli üstü açık mezar yapıları³² ile kıyaslandığında, Makli Tepe'deki bu iki yapı, konstrüksiyonda olduğu kadar tasarımda da bir yenilik sunar. Bir platform üzerinde yükselen bu yapılar, taş kolonlar ile bunların üzerinde uzanan taş kirişlerden oluşmaktadır. Aradaki boşluklar ise, kemerli açıklıklar şeklinde düzenlenen ve taş malzemenin oyulmasıyla elde edilen ajurlu plakalarla doldurulmuştur.

³¹ Bu iki üstü açık türbe ile ilgili daha fazla resim için bkz. Zajadacz-Hastenrath, "Funerary Enclosures," res. 9 ve 10, s. 270.

³² Resimler için bkz. A.g.e., s. 266-67'deki res. 1-3; s. 269'daki res. 7-8.

Res. 3a-b. (a) Makli Tepe'deki Emir Sultan Muhammed ve (b) Mirza İsa Han Tarhan türbelerinin zemin planları. (S.H. Rashdi, *Makli Namah* [Haydarabad, 1967], s. 564, 559'dan).

Babür'ün üstü açık türbesi, Makli Tepe'deki bu iki yapıdan kesinlikle daha geniştir. Masson'un taslak çizimi, duvarın ortasında bir kapı ve bu kapının her iki tarafında, ajurlu ve kemerli ikişer açıklık gösterir ki, tamamı beş bölüm oluşturur. Emir Sultan Muhammed'in üstü açık türbesinin ön cephesi ile Makli Tepe'deki Anonim yapının ön cephesi, sadece üç bölüme sahiptir. Ayrıca Babür'ün türbesi, Makli Tepe'deki bu iki mezar yapısından daha fazla yüksekliğe ve daha zengin bezemeye sahip görünmektedir.

Fakat diğer unsurlar, bu üç mezar yapısında da ortaktır: üçü de bir kaide üzerinde yükselir; üçü de sivri kemerli olarak düzenlenmiş ve kafesli açıklıkları olan duvarlara sahiptir ve nihayet üçünde de beden duvarlarından daha yüksek bir kapı yer alır. Masson'un, Babür'ün üstü açık türbesiyle ilgili taslak çiziminde, ajurlu kısımlar kabaca resmedilmiştir. Fakat seçilebildiği kadarıyla buradaki desenin tasarımı, iyi bilinen iki geometrik düzene işaret eder görünmektedir ki biri sadece altıgenleri, diğeri ise altıgenlerle birlikte

altı köşeli yıldızları ihtiva eder. Bu sonuncusu, Makli Tepe'deki iki küçük mezar yapısının oymalarında da yer alır.

Bundan bir müddet sonra Makli Tepe'de, biraz daha geniş olmak üzere aynı tipte birkaç mezar yapısı daha inşa edilmişti. Bunlardan biri, 1555'te tahta çıkan ve 1565'te ölen, Sind'deki Tarhan hanedanının ilk hükümdarı Büyük İsa Han Tarhan'ın üstü açık türbesidir (Res. 3b).³³ Tasarım bakımından kendinden öncekinin yakın bir takipçisi olan bir diğeri ise, İsa Han'ın halefi Baki Han Tarhan'ın 1585 yılına³⁴ tarihlenen üstü açık türbesidir. 1589 yılına tarihlenen, benzer tasarımdaki bir üçüncüsü de, Hansa Bai adındaki tanınmayan bir hanımla ilişkilendirilmiştir (Res. 4).³⁵ İkisi Tarhan idarecisine, biri de Hansa Bai hanıma ait olmak üzere bu üç mezar yapısı, daha küçük ve daha erken tarihli diğer iki örnekte olduğu gibi, yekpare kolon ve giriş konstrüksiyonuna sahip değildi. Buna karşılık onlar, kısmen taş sıralarıyla inşa edilmişlerdi. Bu üç mezar yapısı da, her bir cephesinde, kemerli olarak düzenlenmiş ve sadece ikincileri ajurlu olan yedi bölüme sahiptir. Ölçüleri bakımından bunlar, Makli Tepe'deki yukarıda zikredilen iki küçük mezar yapısını (Res. 3) ve hattâ Babür'ün Kâbil'deki türbesini bile –en azından bölümlerinin sayısı bakımından– geçer. Yine bu üç mezar yapısı, iç ve dış cephelerinde yoğun rölyef dekorasyona sahiptir. Babür'ün türbesinin daha yüksek olduğu görünmektedir. Fakat Masson'un taslak çiziminden, onun gerçek ölçüsünü çıkarmak mümkün değildir.

Makli Tepe'deki bütün bu ajurlu, üstü açık türbeler, Tarhanlar döneminde inşa edilmişti. Tarhanlar, selefleri Argunlar gibi Babür ile akraba idi.³⁶ Argunlar Sind'i, Babür'ün onları Kâbil ve Kandehar'dan kovmasından sonra fethetmişti.³⁷ Sind'in ilk iki Argunlu hükümdarı öldüğünde, nihaî defin için Mekke'ye götürülmüşlerdi. Ancak, onların halefleri Tarhanlar, Makli Tepe'de defnedilmişti. İşte bu dönemde ortaya çıkan –duvarlarında ajur işçiliği ihtivâ eden– yeni tip bu üstü açık mezar yapısı, Babür'ün Kâbil'deki türbesinden adapte edilmiş izlenimini vermektedir. Babür, Argunların güçlü rekabeti ile karşı karşıyaydı; Tarhanlar ile de oldukça ileri seviyede bir yakınlığı vardı. İsa Han Tarhan ile Baki Han Tarhan (ve Hansa Bai Hanım)

³³ Daha fazla resim için bkz. A.g.e., res. 13, s. 272; res. F, s. 263.

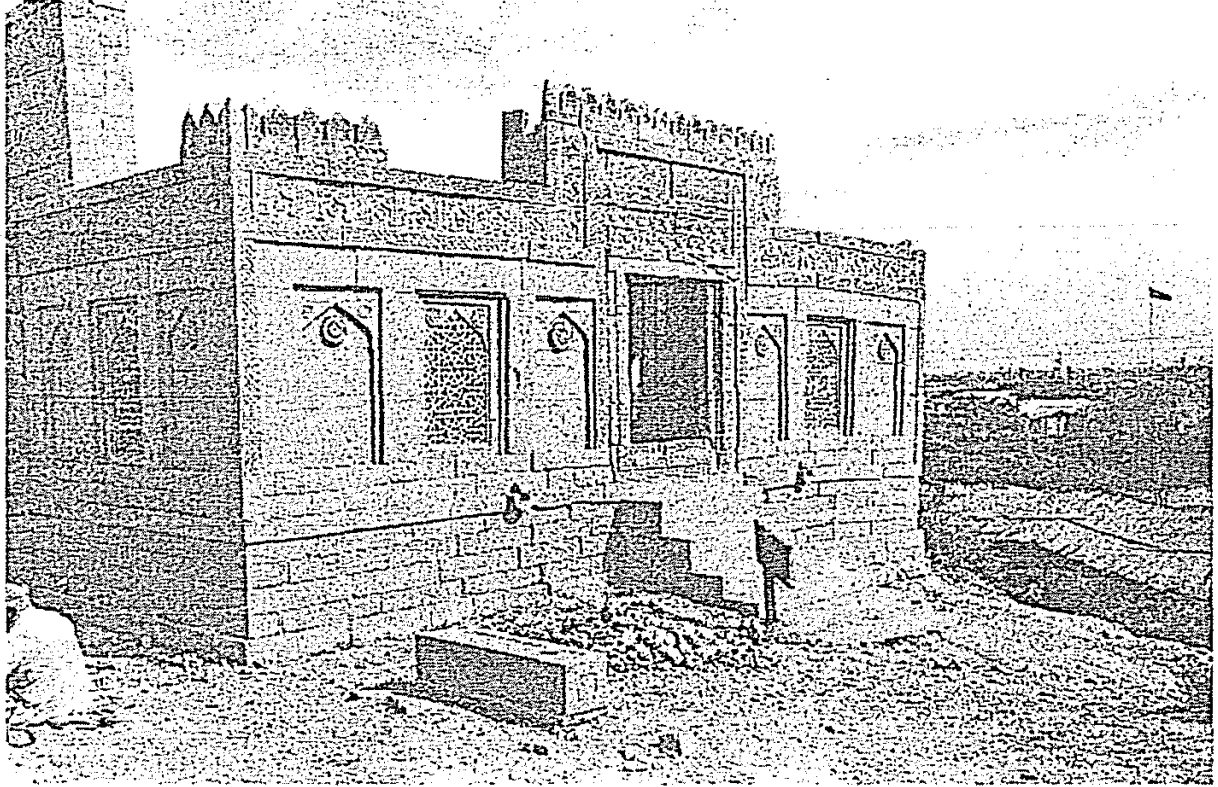
³⁴ Resimler için bkz. A.g.e., res. 16, s. 273; res. G, s. 264 (zemin planı).

³⁵ Bkz. Muhammad Amin, "Inscription on the Tomb of Hansa Bai at Makli Hill (Thatta)," *Pakistan Archaeology* 23 (1987-88): 269-71, levha xli; daha fazla resim için, Zajadacz-Hastenrath, "Funerary Enclosures," res. 18-19, s. 274-75.

³⁶ Siddiqui, *History of the Arghuns and Tarkhans*, s. 249-52, Ek K, "The Origin of the Arghuns and Tarkhans of Sind."

³⁷ Kâbil'in fethi için bkz. *Babur Namah*, çev. Beveridge, s. 199 ve 227; Kandehar'ın fethi için bkz. Siddiqui, *History of the Arghuns and Tarkhans*, s. 17-18 ve 207-12, Ek A, "The Siege of Kandahar."

için bu üstü açık türbeler inşa edildiğinde, Tarhanların Sind'deki yönetiminin, Hindistan'daki Babürlü İmparatorluğu'ndan hâlâ bağımsız olması oldukça önemli olmalıdır. Babür'ün mezar yapısının tasarımı kadar, onun defin tarzını da benimsemek, akrabalıkları ve konumları itibariyle münasip görülmüş olabilir.

Res. 4. Makli Tepe'de Hansa Bai Hanım Türbesi.

Babür'ün üstü açık türbesini, Makli Tepe'deki Tarhan dönemi üstü açık mezar yapılarının modeli olarak düşünürsek, Masson'un taslak çizimi ile Tarhanların bu mezar yapılarını kıyaslamak suretiyle, Babür'ün türbesi hakkında bazı ek bilgiler elde edebiliriz. Masson'un taslak çizimindeki (Res. 1), beden duvarının üzerindeki siperin bir parçası olmadığı açıkça belli olan küçük bir detay, bu mezar yapısının sol köşesinin üzerinde yer alır görünmektedir. Masson'un taslak çizimi, Emir Sultan Muhammed'in türbesinin yaklaşık aynı açıdan alınmış bir fotoğrafıyla (Res. 2) kıyaslandığında bu detayın, kapı örneğindeki gibi, duvarın üzerinden çıkıntı yapan muhtemel mihrabın en üst bölümü olduğunu ileri sürebiliriz.

Mihrab, türbenin kible istikametinde olmak zorundadır; Kâbil'de de mihrab güney-batı cephesinde yer alacaktır. Buna göre Masson'un taslak çiziminde kapıyı ihtiva eden cephe ise güney-doğu cephesidir. Kapı için aynı düzenleme –yani güney cephesinde yer alması³⁸–, Makli Tepe'deki bütün bu yeni mezar yapılarında, bir yenilik teşkil eder.* Sind'deki daha erken tarihli ve sağır duvarlı üstü açık mezar yapıları ile bunların geleneğini takip eden sonraki yapılar ise, mihrabın tam karşısında (yani doğu cephesinde) yer alan kapılara sahiptir.³⁹ Duvarlarında ajurlu açıklıkların bulunduğu, Makli Tepe'deki mezar yapılarının, aynı zamanda kare bir zemin planına sahip olması nedeniyle, onların modeli olan Babür Türbesi'nin de kare bir zemin planı üzerine inşa edilmiş olduğunu ileri sürebiliriz. Aynı şekilde Babür'ün türbesinin, Emir Sultan Muhammed Türbesi'nin kapısının üzerinde olduğu gibi dekoratif korkuluklara sahip olmuş olduğunu tasavvur edebiliriz. Duvarlardan daha yüksek olan bu kapı, eğer dekoratif korkuluklara sahip idiyse mihrab da böyle olmalı idi. Zira Makli Tepe'deki bu tarz korkuluklar, Baki Han Tarhan Türbesi'nin mihrabında hâlen mevcuttur.⁴⁰

Masson'un orijinal taslakları Babür Bahçesi'nde çizilmişti. Bu bakımdan biz onu yeterince güvenilir addedebiliriz. Nitekim Masson yanında, tabiattan muntazam bir şekilde çizim almayı kolaylaştırmak için icad edilmiş bir alet olan *camera lucida* taşıyordu.⁴¹ Bu araç kullanılmak suretiyle söz konusu çizimin kompozisyonu, fotoğraf alma yöntemine nazaran daha az filtrelenmiş ve daha çok detaylandırılmış olmalıdır. Yayınlayabilmek için bu çizimin baskı kopyası alınmak zorunda kalınmıştı. Charles Masson'un metin içersinde yer alan pek çok çiziminden ikisi, *Narrative of Various Journeys*'in üç cildinin her birinde, tam sayfa taşbaskı olarak hazırlanmıştı. Geriye kalanlar ise ölçülerin uygun hale gelebilmesi için küçültülmüştü. Diğer taraftan bu sonuncu figürler, daha kusursuz

³⁸ Makli Tepe'de kible istikameti yaklaşık olarak batı yönüdür.

* Yazarın, kapı için “güney cephesinde yer alması” ifadesi dolaylı bir anlatımdır. Babür'ün türbesinden esinlenerek Makli Tepe'de uygulanan yenilik; kapının, mihrabın karşısında değil de Babür'ün türbesinde olduğu gibi mihrab eksenine 90°'lik bir açıyla ve mevcut kabre ayakucundan ulaşacak biçimde yerleştirilmiş olmasıdır. Bu da, Makli Tepe'de güneye tekabül eder. (Çeviren)

³⁹ Resimler için bkz. Zajadacz-Hastenrath, “Funerary Enclosures,” res. 2, s. 266 (Deh Gujro); res. 7, s. 269 (Makli Tepe).

⁴⁰ A.g.e., res. 16, s. 273.

⁴¹ Bu alet, 1806'da onun patentini alan W.H. Wollaston tarafından icad edilmişti. Seyahat esnasında çizim yapan pek çok yazar tarafından bu küçük ve taşınması kolay alet, kapsamlı çalışmalar için kullanılmıştır. Bkz. John H. Hammond ve Jill Austen, *The Camera Lucida in Arts and Science* (Bristol, 1987); özellikle s. 89-110. Masson, *Narrative of Various Journeys*, 2: 18-19'da, *camera lucida* kullandığını, sadece nadir bir vaka ile ilgili olarak belirtmiştir.

sonuçlar veren ahşapbaskı, diğer bir ifadeyle ahşap oyma tekniğiyle hazırlanmışlardı. Bu metod, çizimlerin oldukça küçük ölçeğe indirgenmesine imkân tanımaktaydı. Öyle ki, baskının üzerindeki hakâkkın imzası, “*T. Gilks, sc.*” (*sculptist = oymacı, hakkâk*) bile oldukça zor okunabilmektedir.⁴²

Küçük ölçüde tabetme nedeniyle, Masson’un orijinal çiziminde yer alan bazı detaylar, bu süreçte kaybolmuş olabilir. Ayrıca, bu asıl çizim ile ilgili yanlış yorumlamaların ortaya çıkması da aynı şekilde muhtemeldir. Öncelikle kapının önündeki garip bir nesne tanımlanamamıştır. Biz bu mahalde, kapiya çıkmayı sağlayan bir tür merdiven olmasını bekleriz (Res. 2 ve 4’te olduğu gibi). Kaidenin sol ucundaki meyilli hatların, blokların konumu hakkında bize tam olarak ne anlattığı ve bitişikteki zeminin üzerinde uzanan bloğun ne olduğu çok açık değildir. Bloğun sağ tarafı kesik olduğu için (Res. 1) pek tabî ki biz bunu, dışarıya doğru çıkıntı yapan mihrab nişinin aşağıya çökmüş bir parçası olarak değerlendirebiliriz. Resim 2’de, Emir Sultan Muhammed’in türbesinin sol tarafındaki gölgede de, onun mihrabının benzer bir parçası görünmektedir.

Bu duvarın en üst kısmında (Res. 1), kapının üzerinde resmedilen kitabenin sol ucuna yakın, birkaç sıranın devam ettiğini görürüz. Fakat bunlar, binanın genel taş sıralarından ziyade münferit taşların konumlarını tasvir eder gibi görünmektedir. Bu çizimdeki ajurlu açıklığın zemininde, aralarına süslemeli dikey kolonların girdiği, bezemesiz yatay katmanlar görülmektedir. Muhtemelen resmin bu kısımları, çizimin gerçekleştirildiği esnada Masson’un algıladığı binanın konstrüksiyonundaki özel bir bağlamı yansıtmaktadır. Dolayısıyla Babür’ün türbesinin, Emir Sultan Muhammed’in türbesi ve benzerleri gibi, taş kolonlar ve taş hatıllardan inşa edilmiş olduğunu var sayabiliriz. Fakat Makli Tepe’deki anonim örnek ile Babür’ün türbesindeki kolonlar ve girişler arasındaki açıklıklar, aynı yöntemle, yani oyulmuş ajurlu plakalarla doldurulmuştur. En üst kısımda bu açıklıklar, Emir Sultan Muhammed’in türbesinin kemerleri (Res. 2) ile Makli Tepe’deki benzer küçük bir örneğin kemerlerinde olduğu gibi, açıklığın alt kısımlarına göre biraz daha dar olan ve destek teşkil etmeksizin dikdörtgen çerçevenin içine yerleştirilen kemerler ile sonlandırılmıştır. Makli Tepe’deki bu iki mezar yapısında, Babür’ün türbesinden alınan detayların buraya uygulanışındaki sadakati görmek şaşırtıcıdır. Bunları inşa eden ustalar, Babür’ün türbesine âşina olmalıydılar.

⁴² 1840 ve 1876 yılları arasında çalışmalarını gerçekleştirdiği, *The Art of Wood Engraving* adlı kitabın resimleri kadar daha pek çok kitabın resimlerini ve yazılarını hazırladığı bilinen bu hakkâk Thomas Gilks idi. Bkz. U. Thieme ve F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, cilt 14 (Leipzig, 1921), s. 32.

Başka herhangi bir belge bulunmadığı müddetçe Babür'ün türbesinin mihrabının, açının tepe noktasına doğru düzleşen üst kavisleri ile basık sivri kemerli beş bölümlü nişe sahip Emir Sultan Muhammed'in türbesinin mihrabına ve diğer Tarhan dönemi türbelerine benzediğini tasavvur etmeye cüret edebiliriz.⁴³ Karakteristik unsurlar olan bu tarz ayrıntılar, ilk defa Makli Tepe'deki Tarhan dönemi üstü açık mezar yapılarında ortaya çıkmıştı.

Bununla birlikte, Babür'ün türbesindeki bazı detaylar tam olarak aydınlatılamamıştır. Kapının üzerindeki kitabe, dikey ve yatay tezyinî şeritler ile kemer köşeliklerindeki rozetler kabaca resmedilmiş olup, sadece girişin üzerinde yer alan kemer köşeliklerindeki iki rozetin ayrı bir deseni olduğu açıkça görülebilmektedir.

Diğer taraftan, geleneklerde de bir takım ortak noktalar görünmektedir. İki Tarhan hükümdarının türbesinde olduğu gibi Babür'ün türbesinde de, bazı erkek akrabalar sultanın yanına defnedilmiştir (Res. 3b).⁴⁴ Kaynaklara göre Rukiye Sultan Begüm'ün türbesi, 15. terasta Babür'ün türbesinin arkasında yer alıyordu. Bunun nedeni açıkça, kadınların erkekler arasında gömülmemesidir. Muhtemelen Rukiye Sultan Begüm de hanedanın, 15. terasa defnedilen tek kadın üyesi değildi. Belki de onun türbesi, Hansa Bai hanımın türbesinde olduğu gibi, bünyesinde hanım akrabaların mezarlarını barındırıyordu. Kadınların erkeklerden ayrı olarak defnedilmesi geleneğinin istisnası, Babür Bahçesi'ndeki Gevher Nisa Begüm mezarı örneğinde bulunur. Bogdanov onun kabrini, Babür'ün kabrinin batı tarafına, yani Babür'ün mezarı ile mihrab arasına yerleştirilmiş olarak tanımlar. Ancak, Gevher Nisa Begüm 1788'de vefat etmiş ve defnedilmişti. Mezarını belirten iki şahideden birinin üzerindeki kitabeye göre o, Delhi'deki Timur sülâlesinden olan II. Alemgir'in kızı idi.⁴⁵ Bu örnekte, kadınların ayrı defnedilme geleneği, onun Timur sülâlesinden oluşunu ve Babür'le olan akrabalığını vurgulamak amacıyla göz ardı edilmişti.

Şah Cihan Döneminde Babür Bahçesi'nde yapılan çalışma, mezarları barındıran bahçenin bu bölümünün, özel bir hazire olarak düzenlenmesinden ibaret görünmektedir. Cami 13. terasa, Mekke cihetindeki terasa inşa

⁴³ Resimler için bkz. Zajadacz-Hastenrath, "Funerary Enclosures," res. D.3, 13, 16; Bu Tarhan mihrablarının iki yanındaki sütünceler, onların, 15. yüzyılın sonlarından ve 16. yüzyılın başlarından itibaren Makli Tepe'de gelişen özel bir geleneğe uymalarından beri terkedilmişti.

⁴⁴ Resimler için bkz. A.g.e., res. 13, s. 272; res. F, s. 263; res. 16, s. 273; res. G. s. 264. Kitabeler için bkz. Sayyid Hussamuddin Rashdi, *Makli Namah*, (Haydarâbad, 1967), s. 817-21'deki res. 58-61; s. 825-27'deki res. 67-70, ve s. 765'den önce de şecere yer alır.

⁴⁵ Onun, Timurlu soyundan olduğunu ifade eden son cümleyi de kapsayan tam metin, sadece Bogdanov'da yer alır. Bkz. "The Tomb of Emperor Babur," s. 9.

edilmişti; bir sonraki, yani 14. teras ise, Babür'ün kabri ile onun bazı erkek akrabalarının kabirlerinin bulunduğu üstü açık türbeyi barındırıyordu; son teras, yani 15. teras da Rukiye Sultan Begüm'ün üstü açık türbesini ve muhtemelen de ailenin diğer hanım üyelerinin kabirlerini ihtiva ediyordu.

Rukiye Sultan Begüm'ün üstü açık türbesinin henüz bize ulaşan bir çizimi yok, dolayısıyla onun türbesinin, az da olsa Masson'un çizimindeki Babür Türbesi gibi görüldüğünü ileri sürebiliriz. Ancak biz, Rukiye Sultan Begüm'ün türbesinin yaklaşık bir asır sonra –hattâ Makli Tepe'deki Tarhan hükümdarlarına ve Hansa Bai'a ait türbelerden bile sonra– Şah Cihan'ın saltanatı esnasında inşa edilmiş olduğunu hatırlamak zorundayız. Geçen bu süre zarfında, Rukiye Sultan Begüm'ün üstü açık türbesi, Babür'ün türbesinden muhtemelen biraz daha farklı bir tarzda ele alınmıştı.

Herhangi bir üst örtüsü bulunmayan mezar yapısı, esasen basit bir binadır. Bununla birlikte, anıtsal bir türbe formu olmaksızın bir imparatorun mezarını çevreleyen bir ihata yapısında, saray geleneklerinde yaşamı boyunca olduğu gibi, merhumun heybetini bir şekilde yansıtmak gerekirdi. Dolayısıyla böyle bir üstü açık türbede, biçimsel bir ihtişam gerekmekeydi. Babür'ün türbesinde de bu, inşa malzemesi olarak beyaz mermer kullanılması, yapının bir platform üzerinde yükseltilmesi, ajur tekniği ile rölyef tezyinatın bolca uygulanması ve duvarların yüksek tutulmasıyla başarılmıştı. Ayrıca beden duvarlarının üzerindeki dekoratif mazgallı siperler de –ki İslâm mimarisinde ihata duvarlarının geleneksel bir özelliğidir– yapının heybetini artırmıştır. Böylece Babür'ün türbesinde, “üst örtüsü olmayan basit bir ihata yapısı”, bir imparatorun mezarını barındırmaya uygun hale getirilen yapı tipine dönüştürülmüştür.

Babür'ün türbesinin tasarımındaki bazı detaylar, daha önceki geleneklerden mülhem olmuş olabilir. Zira üzerinde sanduka ve aynı zamanda onu çevreleyen ihata yapısının olduğu yüksek bir platform kullanılması, Timurlu âdetlerine uygun düşmektedir.⁴⁶ Bununla birlikte diğer pek çok ayrıntı, Delhi Sultanlığı mimarisinin motiflerini hatırlatır. Altıgen düzenli ve altı köşeli yıldız motifleri ihtiva eden ajurlu, kemerli açıklıklar, örneğin Delhi'deki Alai Derveze'de, ajurlu açıklıklarında⁴⁷ aynı deseni sergileyen kemerleri hatırlatmaktadır. Dikdörtgen bir çerçevenin üst kısmına herhangi bir destek teşkil etmeksizin yerleştirilen bu kemer motifine, Delhi

⁴⁶ Bir platform üzerinde yer alan sanduka yada temsili lahit geleneği için bkz. Golombek, *Timurid Shrine of Gazur Gah*, s. 107-9.

⁴⁷ Resimler için bkz. J.A. Page, *An Historical Memoir on the Qutb: Delhi* (Kalküta, 1926), levha 13-14.

Sultanlığı mimarisinde sıkça rastlanır.⁴⁸ Araları ajurlu olarak düzenlenmiş kolon ve kirişlerden müteşekkil olan Babür'ün türbesinin konstrüksiyonu, sütunlarının arasındaki boşluklar geometrik desenli olarak oyulmuş ajur işçiliğiyle doldurulan baldaken tarzı bazı yapılarda (*chattri*)-[çatırî]* bulunan bir konstrüksiyona benzemektedir. Bu tarz “kapalı” çatırîlerle Delhi'de olduğu gibi Gucerat'ta da sıkça karşılaşılır⁴⁹ ve genellikle de bunlar bünyelerinde mezarları barındırırlar. Ancak buradaki ortak temalar sadece detaylardadır. Babür'ün türbesinin genel tasarımı, açıkça yeni ve özgün bir örnek idi.

Babür'ün üstü açık türbesi, Tarhanlar döneminde Sind'de, Babür'e akraba olan Tarhan idarecileri tarafından taklit edilmişti. Sonuç olarak Babür'ün türbesi, Sind'deki üstü açık türbe yapılarının daha sonraki

⁴⁸ Resimler için bkz. Friedrich Wetzel, *Islamische Grabbauten in Indien aus der Zeit der Soldatenkaiser 1320-1540* (Leipzig, 1918), res. 77, 79, 85 (Firuz Şah Türbesi), 89, 102, 176 (Anonim türbe), vb.

* Makalede geçen “*chattri*” (*chatri*-*chatr*-*chatra* biçiminde yazılışları da mevcuttur.) kelimesi, İngilizce ve diğer Batı dillerine girmiş Doğu kökenli bir terim olup, *çetir*, *çadır*, *kameriye*, *baldaken* ve *köşk* anlamlarına gelebilmekle birlikte; çoğu kere dört sütun üzerinde taşınan kubbe ve benzeri örtüden ibaret, Hind ve Hind-İslam mimarisinin karakteristik bir unsurunu nitelemesi bakımından, zikredilen bu sözcüklerle tam olarak karşılanamamaktadır. Sözlüklerde genellikle Farsça yada Sanskritçe kökenli gösterilen “*Chattri*” teriminin hem teleffuz hem de genel anlamda icra ettiği gölgelik fonksiyonu bakımından, Divan-ü Lügâti't-Türk'de geçen چاتر (*çatır/çadır-çetir-çetr*) kelimesiyle ortaklığı barizdir. Diğer taraftan, hükümdarların oturdukları taht vb. mekânları gölgeleyen, üstüyle birlikte genellikle yanları ve arkası da kapalı olan ve literatürümüzde “çetir” yada “çetr” şeklinde yer alan unsur ise, yapısal ve işlevsel farklılıkları nedeniyle *chattri*'den ayrılır. Hind coğrafyasındaki geleneksel ve karakteristik mimarî bir forma işaret etmesi bakımından hususî bir anlam ifade etmesi ve dilimizdeki “çetir” sözcüğü ile esasen aynı kökten gelmesi nedeniyle bu terim; “*çatırî*” şeklinde tercüme edilmiştir. Nitekim bu mimarî ögeye, Y.H. Bayur ‘çeteri’ (*çadır*), ‘çatr’ ve ‘çeter’ (Hindistan Tarihi, c. I, s. 364, c. II, s. 510, Ank. 1987); A. Taneri, ‘çetrî’ (A. Taneri, “Çetr” maddesi, *TDV İslam Ans.*, c. 8, s.293-294, İst. 1993) derken İ. Macun da ‘çatri’ (İ. Macun, “Hindistan’da Türk-Müslüman Mimarî ve Resim Sanatı”, *Genel Türk Tarihi*, c. 5, s. 447-460, Ank. 2002) demektedir. Mimarî bir unsur olarak “*Chattri*” teriminin, Türkçe sözlüklerde tespit edebildiğimiz en yakın telaffuzu: Hind stupasının en üstünde yer alan tepelik ögesi olarak tanımlanan “çatra” (İngilizce karşılığı olarak *chatra* verilmiştir) terimi olup, M. Sözen/U. Tanyeli’de geçer, (Bkz. M. Sözen/U. Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İst. 1992). Bu terimler hakkında ayrıca bkz. A. Petersen, *Dictionary of Islamic Architecture*, s. 52 Londra 1999; P.Brown, *Indian Architecture (Islamic Period)*, s. 138, Taraporevala-Third Edition, Bombay, (tarihsiz); E. Koch, *Mughal Architecture*, s. 138, New Delhi 2002; Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, 406, Ank. 1985; C.E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, c. I, 3, İst. 1983; F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ank. 2000; Ş. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İst. 1999. (Çeviren)

⁴⁹ Delhi'den resimler için bkz. A.g.e., res. 24 (İmam Zemin Türbesi, 1537 öncesine aittir), 45 (Yusuf Kattal'ın türbesi, 1526), 46 (Anonim türbe).

gelişimini de etkilemiştir.⁵⁰ Babür'ün halefleri kendi mezarları için üstü örtülü bir türbe yapısını tercih etmiş olsalar bile, Kâbil'e yaptıkları çeşitli ziyaretler nedeniyle, Babür'ün üstü açık türbesini kesinlikle iyi bilmekteydiler. Üzeri açık formu ve sıra dışı heybetiyle Babür'ün türbesinin, Şah Cihan zamanında inşa edilen daha büyük ve görkemli üstü açık mezar yapıları için kesin bir başlangıç noktası teşkil etmiş olduğunu ileri sürebiliriz. Nitekim Tac Mahal'in inşası esnasında Mümtaz Mahal'in kabri, altından yapılmış üzeri açık bir ihata yapısıyla; Tac Mahal'de ise Babür'ün türbesinden tamamen farklı bir tasarımla gerçekleştirilen o'lağanüstü güzellikteki ajur-işçiliği ve kıymetli taş kakmalarla bezenmiş sekizgen yüksek bir mermer kafes ile çevrilmişti.⁵¹ Bu iki örnek, Babür'ün türbesinin zarafetini, harcanan para hususunda olduğu gibi epeyce geride bırakmıştır. Nihayet, doğrudan gökyüzünün altına defnedilme geleneğine tekrar dönen ise Evrengzib olmuştur.

⁵⁰ Bu gelişme için bkz. Zajadacz-Hastenrath, "Funerary Enclosures," s. 253-58, res. 14-15, 23, 24, 28.

⁵¹ Begley ve Desai, *Taj Mahal*, s. 51-53 ve 67, 73, 79.